

Сцежкамі дзяцінства

*Літаратурны твор — складанае
і непадзельнае мастацкае адзінства*

Рэкі дзяцінства —
Самыя глыбокія,
Дрэвы дзяцінства —
Самыя высокія.
Нівы дзяцінства —
Самыя шырокія,
Сцежкі дзяцінства —
Самыя далёкія.

Ночы дзяцінства —
Самыя кароткія,
Сны дзяцінства —
Самыя салодкія.
Крыўды дзяцінства —
Самыя слязлівыя.
Забавы дзяцінства —
Самыя смяшлівыя...

Васіль Зуёнак.

Неабходна ведаць

- ♦ Што такое **тэма** і **сюжэт** мастацкага твора, **эпізод** у творы; хто такі **літаратурны герой** і з дапамогай якіх сродкаў ён ствараецца пісьменнікам.
- ♦ На памяць апісанне восені з паэмы Якуба Коласа «Новая зямля».

Пажадана навучыцца

- ♦ Вывзначаць тэму вывучаных твораў; вылучаць эпізоды ці дэталі, важныя для характарыстыкі дзеючых асоб.
- ♦ Характарызаваць літаратурных герояў па іх учынках, паводзінах і перажываннях.

Варта задумацца

- ♦ Якая роля мастацкай літаратуры ў жыцці чалавека?
- ♦ Якімі ведамі, уменнямі, здольнасцямі неабходна валодаць, каб стаць пісьменнікам?

Літаратурная размінка

У якіх вядомых вам мастацкіх творах было адлюстравана жыццё сялянскіх дзяцей? Прыгадайце аўтараў гэтых твораў.

ЯКУБ КОЛАС

«Я вельмі рваўся ў школу, думаў, з пераездам у Альбуць патраплю. Але не спраўдзіліся мае надзеі. Дома падлічылі, што наймаць кватэру ў Мікалаеўшчыне, карміць нас усіх там — задорага. І вырашылі ўзяць дарэктара¹, балазе вучняў у нас была цэлая куча. Яська Базылёвых — гэтак па-вулічнаму звалі яго, а поўнасю — Іван Васільевіч Міцкевіч. Добры потым настаўнік з яго выйшаў і таварыш слаўны, часта падтрымліваў мяне ў цяжкія часіны...»
(З успамінаў Якуба Коласа).

¹ Дарэктар — у дарэвалюцыйнай беларускай вёсцы — хатні настаўнік.

Дарэктар

(Урыўкі з паэмы «Новая зямля»)

На ніцях белай павуціны
Прывозяць восень павучкі.
Яе красёнцы, чаўначкі¹
У моры лесу мільгатнулі
І лісце ў багру² апранулі;
І з кожнай лісцевай галоўкі
Глядзіць твар восені-святроўкі³.
Павее ветрык — шурхнуць травы:
Няма ў ім ласкі, ні забавы.
Не — то не шолах каласочкаў,
Не смех блакітных васілёчкаў
У межах росных збажыны;
Не — то не музыка вясны,
А ціхі жаль і нараканне⁴,
З жыццём і з сонцам развітанне.
Шыбуюць гусі ў край далёкі
І жураўлі ў той самы край.
— Бывай жа, лецейка, бывай!
Бывайце, родныя валокі!

— Ну, — кажа раз Міхал: — як будзе?
Ўжо вучаць дзеці ў школцы людзі;
Пара б і нашым за навуку...

¹ *Чаўначок* — дэталі ў ткацкім станку.

² *Багра* — тое, што і барва: густа-чырвоны, пурпуровы колер.

³ *Святроўка (святроў)* — маці мужа; тут: самотная, тужлівая позняя восень.

⁴ *Нараканне* — тут: дакор, папрокі.

Аддаць у школку іх — не ў руку:
Давай харчы, наймі кватэру... —
І бацька тут, як на паперу,
Стаў вылічаць расходы, страту
І кончыў тым: лепш к сабе ў хату —
Не трэба й кланяцца Яхіму¹ —
Наняць дарэктара на зіму,
Ну хоць бы Яську Базылёва.
— Дамо рублёў тры і — гатова!
А хлопец спрытны да навукі.
— Ну, Яська, — майстар на ўсе рукі:
Як да сярпа, так і да кнігі.
Але ці будучь хлопцы слухаць...
Тут вочы ўніз спускае Уладзя
Ды слова ўставіць смеласць мае:
— Я больш забыўся, як ён знае...
— О, ты разумны! Ты ўсё ўмееш.
А пяць ды два не зразумееш!..
<...>

У дзве нядзелькі па Пакровах²
Прывезлі Яську ў лапцях новых;
За ім два боты без абцасаў —
Насіў іх Яська з даўніх часаў...
— Ну, вось дарэктар вам, глядзецце! —
Міхал ківае тут на Яську: —

¹ *Яхім* — брат Міхала, жыў у Мікалаеўшчыне, дзе была пачатковая школа.

² *Пакро́вы* — праваслаўнае свята, якое прыпадае на 14 кастрычніка; тут: пара восені.

За кнігі заўтра і за ўказку,
Бо грошы бацькавы — не смецце,
Каб мне вучыліся старанна!
Не патураць ім анізвання¹! —
Міхал звярнуўся к «дарактору»:
— А не паслухае каторы —
Цягні за вуха на калені:
Знайду лякарства я ад лені!
А будзе йсці навука туга,
Падгоніць бацькава папруга!² —
Стаялі хлопцы і маўчалі,
На Яську зрэдку паглядалі;
А сам дарэктар, з вузел ростам,
Ў сваім уборы бедным, простым,
У зрэбных портках³ і кашулі,
Стаяў, як бы яго прыгнулі,
Такім мізэрным⁴ і маўклівым,
У халаце суконным сівым.
Счакаўшы трошкі, ён ачнуўся,
Прыйшоў у памяць, азірнуўся.
Ён знаў усіх, і яго зналі;
З Уладзем колісь сябравалі,
Але цяпер не тыя часы
Рабіць нязручна выкрунтасы,
Бо цвёрда помніць, ведаць трэба:
На ім ляжыць цяпер вучэба.

¹ *Анізвання* — зусім, аніколько.

² *Папруга* — рэмень.

³ *Зрэбныя пóрткі* — штаны, пашытыя са зрэбнай ільняной самаробнай тканіны.

⁴ *Мізэрны* — тут: невысокі, хударлявы; бедна апрануты.

Ён толькі летась скончыў школку
І веды меў у адну столку¹,
Ды й тых патраціў з палавіну,
У поле гонячы скаціну.
Таксама хлопцы разважалі
І, як трымацца з ім, не зналі:
Ці мець яго запанібрата²,
Ці лепш з ім быць далекавата.
Уладзік зараз — шмыг у дзверы!
(Такія меў ужо намеры.)
Ды йшоў пыніць ён гаспадарку.
З навукай хлопец штось не ладзіў...

Алесь за комінак схаваўся,
Адтуль на Яську прыглядаўся
І думаў там сабе без шуму
Якуюсь смешную, знаць, думу,
Бо зрэдку ўголас усміхаўся,
Яшчэ раз Яська азірнуўся,
Павесіў шапку, распрануўся —
Як вузел, хлопец невялічкі!
Крыху маркотна з непрывычкі,
Бо тут так ціха, глухавата;
Лясы, кусты і адна хата;
Тут жыць сапраўды страшнавата:
Лагчыны, яміны, раўкі —
Тут, пэўна, шворацца³ ваўкі

¹ *Стóлка* — тут: вельмі мала.

² *(Мець) запанібрáта* — паводзіць як з роўным.

³ *Швóрыцца* — блукаць, бадзяцца.

І злыдні ходзяць, ваўкалакі¹...
Папаўся ён тут, небарака!
А лес пануры і страхлівы.
Дарэктар наш быў палахлівы;
Няма ні веры, ні надзеі
На вельмі добрыя падзеі.
Эх, цяжка жыць тут будзе, цяжка!
І нават каецца наш Яська,
Нашто даваў ён сваю згоду,
Каб знаў — не ехаў бы ён зроду,
Бо прападзе ён тут, як мыш...
У запек² Яська йдзе, садзіцца —
Да дзела ж трэба прыступіцца!
Хоць і папаў ён у няволю,
Але выконваў сваю ролю,
Бо так і гонар ты свой згубіш.
— Ну, ты, Костусь, чытаць любіш? —
Дарэктар Костуся пытае,
Абы хоць гутарка якая.
— Люблю, але яшчэ не ўмею:
Складоў ніяк я не здалею.
— Ну, гэта, брат ты мой, паўгора:
Склады чытаць ты пойдзеш скоро,
Абы каб літары нам знаць,
А на склады ўжо — напляваць.
Паслібізуеш³, і нічога —
Не трэба розуму тут многа.

¹ *Ваўкала́к* — паводле легенд, чалавек, які здольны абарочвацца ў ваўка; пярэварацень.

² *За́пек* — запечак, месца паміж сцяной і печкай.

³ *Паслібі́заваць* — тут: папрактыкавацца чытаць.

А як Алесь? — Алесь вучыўся.
Пісаць ён нават налажыўся¹, —
Гаворыць Костусь пра Алеся.
— Што ўжо з мяне вы смеяцесь? —
Алесь аклікнуўся ім з печы:
— Хоць і пішу, ды недарэчы;
Калі што й ведаў, то забыўся,
Бо ўжо даўно пісаць вучыўся.
<...>

Мінула ночка. Дзень праз вокны
Знішчае цёмныя валокны,
На печ, у запек зазірае
І ночку з хаты выціскае.
У печы ўжо палаюць дровы,
І іх астатнія размовы
Так гучна, бойка застралялі,
Як бы паны запалявалі.
Хлапцы памыліся рупліва
І ўсе з дарэктарам пачціва
Пасталі ў рад прад абразамі².
— Маліцесь ж вы... са слязамі!
Каб даў Бог здольнасці, ахвоты
Да вашай новае работы,
Панятнасць добрую і памяць
Ўсё браць на розум вам і цяміць,
І каб да кнігі вас гарнула, —
Сказаў Міхал сынам прачула.
<...>

¹ *Налажыцца* — тут: навучыцца.

² *Абра́з* — каляровы малюнак Бога або святога ў выглядзе партрэта як прадмет рэлігійнага пакланення.

— А па сняданні — за навуку!
І не чакаць мне на пануку¹,
І самі знайце свой парадак,
Каб і да кніг, як да аладак,
Таксама дружна наляталі.
Дарэктар, хлопцы — ўсе маўчалі,
Схіліўшы ўдумныя галовы,
Пакуль цягнуліся прамовы.
— А ты, дарэктар, ведай дзела:
Прыпры іх добра, як вужакаў,
Каб аж заенчыў² і заплакаў,
Каб у галовах іх кіпела!
Калі ж чаго не зразумее,
Або не ў часе задурэе,
Ці так падыме часам спрэчку, —
Стаў на калені і на грэчку! —
«Ого! — падумалі хлапаты. —

¹ *Пану́ка* — прымус, заахвочванне да працы.

² *Ёнчыць* — тут: настойліва і жаласна прасіць; ныць.

Няўжо дарэктар так заўзяты,
Што будзе права сваё правіць
І на калені штодзень ставіць?
Ну, што ж? пабачым, памяркуем,
А здзеку, кпін¹ не падаруем»...

Але навука аказалась
Не гэтак страшна, як здавалася.
Дарэктар выдаўся мяркоўны²
І лепшы нават, як свой кроўны;
Умей з ім толькі пагадзіцца,
Раменным вушкам паддабрыцца...
Наадварот: тады ты — дока³,
Ў навуцы пойдзеш ты далёка.
І толькі Ўладзя хібіў часта:
Задач ніяк не браў і — баста;
Як з ім дарэктар наш ні біўся —
Ні з месца, раз ужо спыніўся;
А не — на злосць яму гаворыць,
А то часамі з ім і спорыць
Ці проста дражніцца, смяецца
І ўзяць за вуха не даецца.
Тады дарэктар адступаўся
І да другога звараचाўся.

1. Хто такі Яська Базылёў? Як ён апынуўся ў сям'і лесніка Міхала? Знайдзіце ў тэксе радкі з апісаннем знешняга выгляду (партрэта) Яскі. Што можна сказаць пра хлопчыка паводле гэтага апісання?

¹ *Кпіны* — злыя жарты, насмешкі.

² *Мяркоўны* — памяркоўны, разважлівы, добразычлівы.

³ *Дока* — адмысловы майстар сваёй справы, умелец.

2. Раскажыце, як складваліся адносіны Яські з дзецьмі Міхала — Уладзем, Костусем і Алесем. Як першая іх сустрэча характарызуе кожнага з хлопчыкаў?

3. Які наказ атрымаў Яська ад Міхала? Прачытайце адпаведныя радкі з тэксту, знайдзіце кароткія і трапныя выслоўі бацькі і растлумачце іх сэнс. Ці мог Яська быць для хлопцаў добрым настаўнікам? Што пра гэта гаворыць аўтар?

4. Як адчуваў сябе Яська ў сям'і Міхала? Якое ўражанне аказалі на хлопчыка незнаёмыя мясціны? Аб чым сведчыць яго стаўленне да сваіх абавязкаў як дарэктара? Падмацуйце свой адказ тэкстам.

5. Уявіце, што вам трэба заахвоціць дзяцей Міхала да вучобы, чытання кніг. Як вы гэта зробіце?

6. Разгледзьце рэпрадукцыі карцін Уладзіміра Сулкоўскага «Альбуць. Хата Якуба Коласа», «Альбуць» (гл. форзац 1) і Васіля Шаранговіча «Леснікова пасада», на якіх намаляваны мясціны, апісаныя Якубам Коласам у творы.

7. Паводле паэтычных радкоў і карцін жывапісу складзіце вусную замалёўку пра навакольную прыроду мясцовасці, дзе жыла сям'я Міхала.

8. Перачытайце апісанне восені ў пачатку твора. Якія змены ў прыродзе заўважае аўтар? Якім настроем прасякнута гэта апісанне? Растлумачце паэтычны вобраз:

На ніцях белай павуціны

Прывозяць восень павучкі.

Як апісанне залатой восені звязана з асноўным зместам твора і развіццём дзеяння?

9. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны Алены Бархатковай «Восень» (гл. форзац 1). Якой паўстае прырода на мастацкім палатне? Параўнайце вобразы восені, увасобленыя на карціне жывапісу і ў літаратурным творы. Што ёсць агульнае ў абмалёўцы прыроды мастаком і паэтам?

10. Вывучыце на памяць урывак з твора (апісанне восені).

